

Philippe Ariès

Mentalitetshistorie

Lucien Febvre fortalte engang en historie, som jeg her gengiver efter hukommelsen uden at have konfereret med selve teksten, for sådan som jeg husker den, fordrejet, forenklet – det er mindre væsentligt – har den altid stået for mig som et meget anskueligt eksempel på anvendelsen af det vanskelige begreb 'mentalitet'.

Tidligt om morgenen forlod kong Franz d. 1. sin elskerindes seng for, incognito, at vende tilbage til sit slot. Han kom nu forbi en kirke netop i det øjeblik, hvor klokkerne kaldte til gudstjeneste. Bevæget standsede han op for at overvære messen og bede fromt.

Moderne mennesker undrer sig over dette sammenfald af syndig kærlighed og oprigtig guds frygt. De har valget mellem to fortolkninger.

Første fortolkning: Kirkeklokken får kongen til at angre sin synd, og han beder Gud om forladelse for den forseelse, han lige har begået. Een og samme person kan ikke, uden at hykle, være synder om natten og from om morgenen. Kongen opfører sig altså som et moderne menneske, i det mindste som et menneske med en vis grad af fornuft. Han opfører sig som en dommer eller en nævning, der ikke har læst Dostojevski, og som er mistroisk overfor Freud. Han er overbevist om, at moralsk sammenhæng er naturlig og nødvendig. Mennesker, der ikke kan opretholde denne sammenhæng, betragtes som unormale, som samfundets udstødte. Normaliteten er en uforanderlig størrelse; på et vist fundamentalt og generelt niveau ændrer den menneskelige natur sig ikke. – En sådan fortolkning ville man finde hos den klassiske historiker, som er tilbøjelig til at se de samme følelser, igen og igen, tværs igennem alle tidsaldre og alle kulturer, – i det mindste i alle civiliserede og, *a fortiori* – kristne kulturer.

Den anden fortolkning er derimod den, man finder hos mentalitetshistorikeren: Kongen var lige så spontant og naivt oprigtig i sin

fromhed som i sit kærlighedsliv, og han oplevede endnu ikke nogen modsætning mellem dem. Han gik i kirken såvel som i elskerindens seng med samme uskyldige fyrighed. Den mugne lugt fra alko-ven påvirkede ikke det ægte i hans bøn. Angerens time skulle først komme senere hen.

I dag tolererer den offentlige mening ikke længere en sådan næsten samtidig forekomst af modstridende sindsstemninger. Trods alle anstrengelser for at få fænomenet accepteret, trods dybdepsykologien, har offentligheden kun afsky til overs for det, også selv om det tilsyneladende inddrages i overvejelserne. Men før i tiden oplevede man fænomenet som noget helt naturligt. Det drejer sig her ikke blot om forskellen mellem en følsom, overtroisk kristendom og en mere moralsk krævende, mere rationel, mere sammenhængende kristendom. Forskellen går endnu længere tilbage, og de religiøse omvæltninger i det 16. og 17. århundrede er ikke dens bagvedliggende årsag, selvom de uden tvivl er en af dens udtryksformer.

Lucien Febvre giver et andet eksempel på sammenfald mellem holdninger, som senere skulle blive uforenelige: Marguerite af Navarra, Franz d. 1.s søster, kunne uden større skrulper skrive *Héptameron*, en samling saftige fortællinger, og derefter *le Miroir de l'âme pécheresse*, en samling åndelige digte. Heller ikke denne tro-skyldige sammenblanding, denne oprigtighed, ville vi i dag, ud fra vores sæder og skikke, kunne tolerere.

Visse ting var altså forståelige, acceptable, i en bestemt tidsalder, i en bestemt kultur, og hørte op med at være det i en anden tidsalder, i en anden kultur. Det forhold, at vi i dag ikke længere er i stand til at optræde med samme ærlighed og oprigtighed, som vores to fyrster fra det 16. århundrede, angiver præcist, at der er indtrådt en mentalitetsændring mellem dem og os. Vi har ikke længere de samme værdier, men heller ikke de elementære reflekser er de samme. Det er nogenlunde dét, vi i forlængelse af Lucien Febvre forstår ved 'mentale holdninger'.

Mentalitetshistoriens oprindelse og udvikling

En 'anderledes' historie. Pionererne

Det er rimeligt at introducere mentalitetsbegrebet ved hjælp af

eksempler fra Lucien Febvres skrifter, for i virkeligheden er mentalitetshistorie ikke noget helt nyt fænomen. Det opstod lige efter første verdenskrig i en gruppe, der omfattede historikere som franskmændene *Lucien Febvre*, *Marc Bloch* og belgieren *Henri Pirenne*, geografer som *A. Demangeon*, sociologer som *L. Lévy-Bruhl* og *M. Halbwachs* m.fl., – en gruppe, der fra 1929 og fremefter stod i spidsen for det berømte tidsskrift *Annales d'histoire économique et sociale*. Man taler ofte om 'Annales-skolen', men selvom gruppen omkring tidsskriftet var bedre organiseret og meget stridslysten, var den ikke den eneste. Man kan i denne sammenhæng pege på andre, uafhængige og mere isolerede skikkelser, der spillede samme pioner-rolle, som f.eks. den berømte hollandske historiker *Huizinga*, – på forfattere, der i lang tid var oversat, som f.eks. tyskeren *Norbert Elias*, hvis banebrydende værker kom i 1939, men blev glemt under tumulterne og først nu er blevet genopdaget,¹ – og også på nogle forfattere, som var marginale i dén forstand, at deres forbindelse med mentalitetshistorien ikke med det samme blev bemærket og anerkendt, som f.eks. den perverse, morbide litteraturs historiker, *Mario Praz*, hvis hovedværk² udkom på italiensk i 1920'erne og blev oversat til fransk ... i 1977, – et bemærkelsesværdigt forsøg på at aftegne forbindelseslinierne mellem det litterære udtryk og det kollektivt imaginære.³

Historieforskningen havde hidtil beskæftiget sig med bevidste, viljestyrede aktiviteter, rettet mod politiske beslutninger, mod udbredelse af ideer, mod menneskelig adfærd og begivenhedsforløb. Men de nævnte forfattere, – hvad enten de nu tilhørte *Annales*-gruppen eller stod fremmed eller marginalt i forhold til den, – opfattede historien som noget helt andet end dette afgrænsede område.

Tag f.eks. *Huizinga*: for ham er det imaginære, legen, følelsen, den grundløse handling et lige så vigtigt område som det økonomiske. Han siger det direkte i sin bog om middelalderen:⁴ »Civilisationshistorien bør beskæftige sig med skønhedsdrømme og romantiske illusioner såvel som med befolkningstal og skatter,« dvs. med demografisk og økonomisk historie. »Den illusion, de samtidige levede i, har sin egen sandhedsværdi.« Sætninger, hvis ekko kan høres i dag, 50 år efter, når *Jacques le Goff* i forordet til *Pour un autre Moyen Age*⁵ taler om »at bidrage med nogle solide grundelementer til studiet af det imaginære i Middelalderen.«

Det ville ikke være lykkedes for den berømte Huizinga, den kendte M. Praz, eller den ukendte Elias at danne skole, at bryde igennem den traditionelle historieforsknings barrikader. Det lykkedes for den lille strassburg'ske gruppe omkring *Annales*.

Den første generation: kredsen omkring Lucien Febvre og Marc Bloch

I sin tid – og lad os blot sige: på grundlæggernes tid – var mentalitetshistorien, sådan som vi har defineret den ovenfor, i virkeligheden blot et enkelt aspekt, én facet af en mere omfattende form for historieforskning, som man kaldte 'socialhistorie' eller 'økonomisk og social historie'. Det skulle være en total historie, men det var i og via økonomien, man tilvejebragte totaliteten. Denne form for historie satte man samlet op mod den politiske, begivenhedsrettede historie [l'histoire événementielle]. Og under dette navn, *social history*, kendes og praktiseres den stadig den dag i dag, i England og USA. Man havde altså på den ene side den traditionelle historieforskning, på den anden side socialhistorien, som omfattede både den økonomiske historie og kulturhistorien, – eller som det fra nu af kom til at hedde: mentalitetshistorien.

Den traditionelle historieforskning interesserede sig næsten udelukkende for individer, for samfundets øverste lag, for dets eliter (kongerne, statsmændene, de store revolutionære skikkelser), eller for de politiske, økonomiske og religiøse institutioner, disse eliter beherskede. Socialhistorien interesserede sig derimod for samfundets masser, for dem der befandt sig langt fra magtens centre, dem der var underkastet magten. I øvrigt var denne orientering ikke udelukkende forbeholdt studiet af fortiden. Den var også baggrunden for de nye samtidsvidenskaber: de opstod ud af samme interesse for det undertrykte, for dét de skiftende eliter overså, det anonyme, det kollektive, det man mere og mere var tilbøjelig til at opfatte som de egentlige drivkræfter. På fransk kalder vi disse videnskaber for *sciences humaines*: sociologi, psykologi, etnologi, antropologi. De føjede sig til deres ældre søster: den gamle økonomiske videnskab. Englænderne sammenfatter dem alle under fællesbetegnelsen *social sciences*, socialvidenskaber. Den franske opdeling mellem den gamle økonomiske videnskab og de yngre *sciences humaines* genfinder man som en sondring mellem to områder inden-

for historieforskningen, således som det kan ses i *Annales* i 30'erne, hvor det bar navnet *Annales d'histoire économique et sociale*. Disse to områder var klart adskilt, og vi har samtidig, i forbindelse med Franz d. 1. og Marguerite af Navarra, set, at Lucien Febvre var yderst fortrolig med mentaliteten som fænomen. Det samme kunne man sige om Marc Bloch og om hans bog om 'mirakelkongerne'.⁶

Men i denne første *Annales*-generation var selve mentalitetsområdet endnu ikke rigtigt skilt ud fra det økonomiske og det socio-økonomiske område. Det var alene ud fra disse to forskningsområder, man skabte – eller troede at skabe – den totale historie.

I dag efter mere end 50 års specialiseret matematisk, økonomisk historie er det vanskeligt at forstå, hvordan denne i sin tid kunne være så tæt forbundet med den psykologiske historie. Det skyldtes, at begge beskæftigede sig med de fattiges og med kollektivets historie. Økonomiske forhold (priser, løn, skatter, kredit, marked) greb ind i alles dagligliv (dyrtid, elendighed eller overflod, hungersnød, epidemier, dødelighed). Man opdagede, at sådanne forhold kunne registreres, og at den kontinuerte *serie* af numeriske data muliggjorde en ikke-anekdotisk aflæsning af dagliglivet. Dette er årsagen til, at der var en så intim forbindelse mellem den økonomiske og den psykologiske historieforskning.

Den økonomiske historieforskning har lige fra sin fremkomst været begunstiget, fordi den var den første videnskabelige historieforskning om det kollektive. I stedet for den diskontinuerte historie om enkeltindivider, om de begivenheder, de fremkaldte, om de institutioner, de kontrollerede, satte man en historie, der var kollektiv, men også kontinuert, sammenhængende over lange tidsstræk [*la longue durée*]⁷ – historien om en menneskehed, som nok er anonym, men hvori enhver ikke desto mindre kan genkende sig selv.

Den anden generation

Grundlæggerne ville i dag have været omkring 100 år gamle. Den generation, som efterfulgte dem, har passeret de 60. Den foretog sit eget valg blandt det, de gamle efterlod. Uden altid at ville indrømme det, nedprioriterede den meget af det, der efter M. Blochs og L. Febvres opfattelse, rakte ind over det sociale felt fra det ima-

ginære, fra den kollektive psykologi, fra det kulturelle. Dette mentalitetsmæssige grænseområde overlod man til nogle få eventyrere, hvoraf nogle var en smule suspekter.

Opprioriteringen af den økonomiske historie efter 1945

Det var i stedet den økonomiske historie, der fik forrang. Ikke en hvilken som helst form for økonomisk historie, for de franske historikere fastholdt, på godt og ondt, noget af den økonomiske historieforskningens oprindelige særpræg: at den var en humanistisk orienteret, kollektiv historie, som gjorde det muligt at beskæftige sig med massernes liv, med de fattige, de oversete. De bevarede en vis modvilje mod at behandle økonomien som et specielt område, der defineres ud fra matematiske modeller, – sådan som det ellers har været tendensen f.eks. i USA med det resultat, at den økonomiske historie på universiteterne derovre hører under 'Department of Economics' og ikke under 'Department of History'.⁸

At denne generation foretog dette valg må ses i lyset af den voldsomme økonomiske ekspansion, der – både på verdensplan og i Frankrig – fulgte i kølvandet på anden verdenskrig. Frankrig levede endnu i 30'erne i en langsom rytme, som i et vist omfang havde ladet sæder og skikke fra slutningen af *l'Ancien Régime* bestå. Med sit kolonirige dannede det desuden et lukket, samlet univers, som kunne give anledning til illusioner om eksotisme og alsidighed, selvom vi i dag synes, det var en afskærmet provins, hvor de store planetare dønninger ikke trængte ind. Efter krigens rystelser var den franske sekskant vidt åben overfor de internationale strømninger, den blev væltet overende af den økonomiske fremgang, af væksten i forbrug og behov, af en massiv industrialisering og urbanisering. Tredivernes kinesiske mur var faldet. De unge intellektuelle blev fascineret af de socio-økonomiske kræfter, som forekom dem at være drivkræfterne i denne uhorste omvæltning, og historikerne fik, forståeligt nok, en vis tilbøjelighed til at lægge deres egen tids interesser ned over fortiden. De forsøgte at opspore oprindelsen til (eller forhalingen af) dét tekniske og økonomiske fremskridt, de selv blev revet med af. Mentalitetsfænomener forekom både at være mindre betydningsfulde – de overdrev fortidens arkaiske og tilbagevendte aspekter, – og vanskelige at eftervise, – de var uvidenskabelige, uegnede til matematisk behandling.

Ikke desto mindre skulle en af de mest typiske former for økono-

misk historie, således som denne traditionelt er blevet opfattet i Frankrig, atter genindføre mentalitetsfænomenet i den mere omfattende problematik. Det var den demografiske historie.

Den nye demografiske historie

Som vi skal se det længere fremme, var den regionale monografi et af de første forskningsområder indenfor den økonomiske historie. Men disse monografiers forfattere blev hurtigt tvunget til at vie en betydelig del af deres undersøgelser til befolkningsbevægelserne og til nærmere at studere relationerne mellem den givne befolkning og subsistensgrundlaget, hungerperioderne og epidemierne. Som *Jacques Dupaquier* skrev:⁹ »Eventyret begynder i 1946, i et af de første numre af *Population*, hvor den nu afdøde J. Meuvret offentliggjorde en artikel med titlen 'Levnedsmiddelkrisen og fransk demografi under l'Ancien Régime.'¹⁰ *J. Meuvret* er i virkeligheden en eksemplarisk repræsentant for denne anden generation omkring *Annales*, man kan betragte hans intellektuelle profil som typisk. Han er ikke særlig kendt af det store, intellektuelle publikum, for han nåede ikke inden sin død at færdiggøre den store bog, han var i gang med, – den udkom posthumt. Han havde kun offentliggjort tætte, spillevende artikler, som var mere værd end mange tykke bøger. Gennem sine artikler og især gennem sin undervisning fik han stor indflydelse på yngre, franske såvel som udenlandske historikere, som i dag selv er blevet lærere. Det berømteste af disse skrifter, dét J. Dupaquier nævner ovenfor, drejer sig om forholdet mellem hungerperioderne og epidemierne, mellem de økonomiske konjunkturer og dødeligheden. Hertil kommer, at han altid omhyggeligt sørgede for ikke at isolere de socio-økonomiske og demografiske fænomener fra deres kulturelle kontekst.

I samme periode, mellem 1944 og 1956, arbejdede en af J. Meuvrets elever, *P. Goubert*, på sin berømte afhandling: *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730* [Beauvais og Beauvais-området fra 1600 til 1730].¹¹ Bogen fremtrådte ganske vist som 'et bidrag til fransk *socialhistorie* i det 17. århundrede' (min kursivering), men den har siden fungeret som model for den demografiske historie. Den fik talrige efterfølgere og skabte en selvstændig genre, – den var et af denne generations betydeligste bidrag til historieskrivningen i 50'erne.

Den demografiske historie måtte ikke blot genoplive grundlæg-

gernes indefrosne arv, den måtte også redde den nye mentalitetshistorie fra den litterære traditions anekdotiske impressionisme, give den et statistisk dokumentarisk grundlag og endelig presse den i retning af mere omfattende fortolkninger, der gik ud over den økonomiske histories rammer.

Demografien afdækker mentaliteter

Dette er et eventyr, jeg personligt har gennemlevet. Også jeg var i 40'erne tiltrukket af demografien, ikke via den økonomiske historie, men fordi jeg undrede mig over den demografiske situation i Frankrig i begyndelsen af det 20. århundrede og over den måde, hvorpå den adskilte sig fra situationen under *l'Ancien Régime*. Hvordan skulle man forklare en så betydelig ændring, som ydermere var forløbet efter en anden kronologi end f.eks. i England? Til forskel fra de økonomiske historikere interesserede jeg mig lige fra starten af mine undersøgelser ikke så meget for den egentlige demografi, dens mekanismer eller dens politiske og sociale effekter, men snarere for de hemmelige psykologiske holdninger, den afslørede for den, der kunne læse statistikkerne. Jeg tog ganske vist udgangspunkt i de demografiske data, men forlod dem straks for – måske for tidligt – at støde frem til de realiteter, de skjulte. Den slags realiteter – holdninger til livet, til livsaldrene, til sygdom og død, – kunne folk ikke lide at tale om før i tiden, og sædvanligvis var de sig dem heller ikke engang bevidst. Men talserierne betragtet over lange tidsstræk fik adfærdsmodeller til at træde frem, modeller som ellers var utilgængelige og hemmelige. Således kom mentaliteterne til syne gennem analyse af de demografiske statistikker.¹²

Der er ikke noget originalt i dette her. Næsten alle demografiske historikere i min generation har oplevet det samme: Når de fremstillede en fortidig population var det umuligt at blive indenfor statistikkens rammer. Væsentlige spørgsmål dukkede op i kølvandet på undersøgelserne, spørgsmål som krævede den slags psykologiske og antropologiske forklaringer, som hidtil havde været forbeholdt læger, moralister og jurister, – eller spørgsmål som syntes at ligge indenfor det uskrevnes område, hvor historikerne endnu aldrig havde vovet at trænge ind, måske fordi de mente, at de fænomener, demografien måler, ligger for tæt opad naturen og biologien. Og det er da også rigtigt, at man i første omgang især

studerede den givne populations tilpasning til subsistensgrundlaget, til den økonomiske situation. Men man opdagede hurtigt, at denne tilpasning hverken foregik automatisk eller umiddelbart, – at der mellem den demografiske adfærd og ressourcernes niveau var indskudt en slags optisk system, mentaliteternes system, som ændrede virkelighedsbilledet. Mentalitetshistorien fødtes således for anden gang takket være den demografiske historie.

En tredje generation?

I 60'erne rystes fransk historieskrivning i sin grundvold på grund af mentalitetsfænomenets genkomst. Dette er en meget vigtig begivenhed. Indholdsfortegnelserne i selv de mest konservative af de store tidsskrifter ændres, ligesom emnerne for specialer og disputatser. Fra nu af og op igennem 70'erne kan man iagttage en tilbagegang for socio-økonomiske emner, – en relativ modvilje mod demografiske emner, sammenlignet med det foregående tiår, – og så til gengæld en sand invasion af emner, som tidligere havde været ukendte eller yderst sjældne. 'La Société de démographie historique' ['Selskabet for historisk demografi'] helligede i 1973 et helt særnummer af sit tidsskrift til emnet 'Børn og Samfund'. *Annales* udgav i 1972 et særnummer på 433 sider om 'Familien', – et emne som i øvrigt bredte sig ind i de følgende numre med tre vigtige artikler. Og hvor mange artikler er der ikke kommet om døden, seksualiteten, kriminaliteten og dens sociale sider, om de sociale omgangsformer, aldersgrupperne, folketroen og de folkelige spotte-traditioner (charivaris)? *Le Minutier Central*¹³ blev før i tiden kun besøgt af enkelte kunsthistorikere og embedsmænd på jagt efter biografiske oplysninger, eller af socio-økonomiske historikere, der interesserede sig for formuedelinger. I dag – efter *M. Vovelle, P. Chaunu*¹⁴ og deres elever, – er især testamenterne blevet en kilde til studiet af religiøse mentaliteter.

Denne meget omfattende ændring af historieskrivningen, som er foregået indenfor de seneste år, er – så vidt jeg kan skønne – ikke blevet bemærket af *L. Stone*, som ellers er en overordentlig omhyggelig og fintmærkende iagttager. I et nyligt udkommet værk¹⁵ omtaler han *Annales* som en blok, der bortset fra tidens erosion og en vis afmatning på grund af gentagelser ikke har bevæget sig siden grundlæggernes dage. Tværtimod! *Annales* er i dag noget ganske

andet end før i tiden, og i øvrigt kan man først nu tale om 'mentalitetshistorie' som et betydningsfuldt fænomen i samtidens kultur. Denne form for historieskrivning når videre ud end til en lille kreds af specialister, den trænger ind i medierne, den sælger ofte godt blandt det større publikum, den har skaffet sig. I folkemunde kaldes den 'den nye historie', – og hvad mon det skyldes?

Historien og de andre socialvidenskaber

Den kyndige læser vil allerede nu have studset over, at jeg i denne gennemgang af tilblivelseshistorien har ofret så lidt plads på påvirkningen fra socialvidenskaberne. Dén plejer man ellers at opfatte som meget afgørende, – oprindeligt mest for det gode, i dag vel nok mest for det onde, hvis jeg ellers har forstået den ovenfor nævnte artikel af L. Stone ret.

Sociologien og etnologien påvirkede da også L. Febvre og måske endnu mere den M. Bloch, der skrev om 'mirakelkongerne', – men især på den måde at læsningen af sociologiske og etnologiske værker berigede deres almindelse, udvidede deres horisont og pirrede deres nysgerrighed. I virkeligheden var historikerne i slutningen af det 19. århundrede – ligesom tidens intellektuelle i al almindelighed – overbeviste om, at vores civilisation, med dens rødder i den græsk-romerske oldtid og i kristendommen, besad en radikal overlegenhed, og at det var absurd at ville sammenligne den med primitive kulturer. Læsningen af etnologerne fik i det mindste denne fordom til at falde. Ikke desto mindre har disses indflydelse på historikernes arbejde ikke været så afgørende i Frankrig som på de amerikanske universiteter, hvor 'social'-historikeren ikke vover sig frem uden først at have konsulteret de andre socialvidenskaber for at finde en model, der svarer til hans dokumentariske materiale.

Med navneændringen i 1946 forsøgte *Annales* at blive et tidsskrift for alle socialvidenskaberne, historien inklusive, – og ledelsen skulle fortsat være historikere.¹⁶ Og dog annoncerede man udvidelsen netop på det tidspunkt, hvor *Annales* først og fremmest, som ovenfor nævnt, blev økonomisk orienteret. Man må ganske vist ikke glemme, at økonomien dengang forekom at være selve nøglen til historien, til samtidens historie og – hvorfor ikke? – til gårsdagens historie. Man opstillede historien som fællesnævner for alle de socialvidenskaber, der mobiliseredes i det nye projekt. Men ser man bort fra det økonomiske område, hvor fortidens sto-

re tænkere og nutidens teoretikere altid har inspireret historikerne og med det samme er blevet assimileret, så var der i 50'ernes *Annales* snarere tale om at sammenstille forskellige artikler af blandet herkomst end om en egentlig tværfaglig udveksling.

De få eksempler på samspil mellem socialvidenskaberne, som man kunne pege på dengang, er ikke i stand til at forklare bredden i den nuværende forvandling indenfor fransk historieskrivning. Denne hænger i virkeligheden sammen med fremkomsten af nye generationer. En slags ækvator adskiller i dag de gamle og de nye: linien går ved 50-årsalderen, og kun ganske få fremskudte vagtposter har overskredet den med et par år.

Oplysningens endeligt?

Historieforskningen kan – lige så lidt som andre intellektuelle aktiviteter – undslippe de store kulturelle påvirkninger, der fejrer gennem den vestlige verden. De, der var mellem 20 og 35 år i slutningen af 60'erne, begyndte at betragte verden med andre øjne end deres forgængere. Holdningen til det økonomiske fremskridt og dets velsignelser ændredes. De foregående generationers historikere havde været tilbøjelige til at opsøge og understrege de træk i fortiden, som forberedte eller indvarslede det moderne samfund. Og dette samfund opfattede man som målet for eller som resultatet af en udvikling: den fremadskridende Oplysningsproces.

Men nu, her i sidste trediedel af det 20. århundrede, overværer vi måske Oplysningens endeligt, i det mindste kan vi iagttage, at troen på dens irreversibilitet og på det videnskabelige og tekniske fremskridts velsignelser går mod sin afslutning. Det er ganske givet ikke fremskridtet i sig selv, der hører op, men fremskridtet som religion, fremskridtstroen. Måske er det blot en midlertidig reaktion på en altfor hurtig og brutal industrialisering. Ikke desto mindre er fremskridtskritikken blevet et væsentligt tema i den aktuelle debat, især blandt ungdommen. Kritikken har bevæget sig fra et reaktionært højre, der i øvrigt allerede havde opgivet den, over mod venstre, – eller rettere over til en løst kontureret, forvirret, men også yderst livskraftig venstrefløj. Jeg tror – det er en hypotese – at der er en sammenhæng mellem 60'ernes nye tøven i forhold til udviklingen, fremskridtet, det moderne samfund – og så den lidenskab hvormed de unge historikere studerer præ-industrielle samfund og deres mentaliteter. De ser ikke længere en mening, dvs. en retning i

historien. De ønsker ikke længere at gøre de fortidige samfund til blotte stadier i en programmeret udvikling, og det er lige før, de nærer mistillid til diakronien og den systematiske undersøgelse af modtagne og udøvede påvirkninger. Den kultur, de studerer, trækkes næsten ud af historien og vurderes på samme måde som den, hvorpå de strukturalistiske etnologer opfatter det samfund, de har valgt ud.

Det er ejendommeligt, at mens historikerne fristes af synkronien, forlader socialvidenskaberne den stedse hyppigere, og forsøger i stedet at placere sig i de lange tidsstræk. Grænseområderne mellem historien og de andre socialvidenskaber begynder nu endelig at svinde ind, – en foreteelse som er nyere, end man umiddelbart skulle tro, efter 50 års proklameret, men aldrig realiseret tværfaglighed.

Man kan give et bemærkelsesværdigt eksempel på denne glædelige opløsning af grænserne. Det drejer sig om *Michel Foucault*, – en af vor tids bedste historikere. Han er egentlig filosof og er kommet fra filosofien til historien uden at have været igennem psykologiens eller de andre socialvidenskabelige skærsild, som ellers var det – midlertidige – tilflugtssted for filosoferne i hans generation. Han kunne – som de socialvidenskabelige metafysikere eller specialister – have lagt sin forskning i synkronien eller i akronien, han kunne have konstrueret et begrebssystem uden for tiden eller til et specielt udvalgt tidsforløb, fjernt fra hverdagserfaringen. Men han ønskede at fremstille en historie, – historien om de moderne magtformer på det tidspunkt, hvor de forbinder sig med viden, dvs. fra slutningen af det 17. århundrede, hvor de gennemtrænger hele samfundet på samme måde, som blodet gennemrisler legemet.¹⁷ Historikernes empiri gjorde det muligt for denne filosof – som i virkeligheden er forblevet filosof – at undgå systemernes (og filosofiernes?) éntydighed og få indsigt i de menneskelige projekters ejendommelige forskelligartethed, i denne irreduktible forskelligheds fundamentale betydning. Fra et udgangspunkt som filosof er han – for at kunne forblive filosof – blevet historiker, styret af sin egen tankeproces og af årsager, som ikke adskiller sig meget fra dem, der i dag er grundlaget for mentalitetshistoriens popularitet.

Vi begynder nu at ane, at nutidens mennesker stiller de samme krav til denne form for historie, som de hele tiden har stillet til metafysikken og så sent som i går til socialvidenskaberne: de kræver

en historie, som genoptager de filosofiske grundtemaer, men gør det ved at placere dem i *la durée* og i de menneskelige projekter, som hele tiden stædigt starter forfra igen.

Begrebet mentalitet

Trods de senere års hang til synkroni, trods mistilliden til dét, *Edgar Morin* har kaldt det 'éndimensionale', ligger der generelt i den mentalitetshistoriske forskning et konstant krav om bedre at kunne forstå overgangen til det moderne samfund. Her er nogle eksempler.

Skatter og afgifter

Det første eksempel er lånt fra en nylig udkommet bog af en af verdens mestre, *G. DUBY*. Han undersøger her den betydning, samtidens mennesker tillagde de opkrævninger eller værdiudvekslinger, vi i dag henregner under det økonomiske område.¹⁸ Kapitlet hedder, betegnende nok, 'De mentale holdninger'. Det drejer sig om det, vi i dag ville kalde 'skat' eller 'afgifter'. Han sidestiller dette fænomen med 'gaven' i de 'primitive' samfund, således som denne er blevet analyseret af *M. MAUSS*¹⁹ og sociologerne. Gaverne blev 'ofret' til herskeren, der af alle ansås for at være den naturlige formidler mellem hele folket og magterne i det hinsides: gaverne sikrede velstand til alle, de lovede en frugtbar jord, overdådig høst, pestens ophør. Sådan var det også i den tidlige middelalder. Systemet ændredes i det 12. århundrede, men forblev alligevel meget forskelligt fra den moderne og den nuværende markedsøkonomi: »For den tids mennesker, såvel som for deres fjernere forfædre ... syntes de økonomiske realiteter i virkeligheden at være underordnede. De var epifænomener. De sande strukturer var åndelige, af overnaturlig karakter.« Der etableredes da også et omfattende og kompliceret værdiudvekslingssystem mellem det dennesidige og det, der ligger hinsides døden, – et system der med testamentet som gennemgangsled førte til en redistribution af formuer, som kunne foregå lige indtil disses tilintetgørelse. Det er et system, der forbløffer nutidens mennesker, og som man ikke kan forstå, med mindre man trænger ind i fremmed land og rekonstruerer den sammenhængende helhed, mentaliteten udgør. Lysten til unødvendig, tå-

belig ødselhed var fælles for fattig og rig. På festdagene forødte de fattige uhæmmet både deres egne latterligt små midler og de riges milde gaver. G. Duby siger: »I denne forarmede verden ville end ikke de fattigste arbejdere gå glip af festerne, hvis mål var – gennem en kortvarig, lystig, kollektiv destruktion af rigdomme midt i en omfattende mangelsituation – periodisk at genføde broderskabet, at fremtvinge de usynlige magters velvilje.«

Tiden

Den moderne økonomi, vores økonomi, og dens grundlag: kravet om sparsommelighed, viljen til at udskyde en fra nu af temmelig begrænset nydelse, geninvesteringen af overskud, den kapitalistiske akkumulation, og til sidst: arbejdsdelingen, – forudsætter for at kunne opstå, at holdningen til rigdom og nydelse ændres, førend teknologien, produktivkræfterne ændres.

Middelalderen er da også gennemtrukket af mentalitetsændringer. J. Le Goff analyserer en anden af disse i et strålende essay 'Temps de l'Église et Temps des Marchands' ['Kirkens tid og købmændenes tid'].²⁰ Kirkens tid var nok underdelt af klokken, der kaldte munke og nonner til gudstjeneste og korsang, til 'timesang'. Men set i forhold til vores skik og brug var det alligevel en temmelig uensartet tid: Dagen blev på romersk vis opdelt i perioder på omkring tre timer, – natten, som var viet bøn og hvile, blev opdelt af aften-vesper, ottesang midt på natten og lovsang ved solopgang.

Men det var dog en slags faste tidspunkter, som kunne lægge en vis regelmæssighed nedover bøndernes arbejdsdag, selvom denne uden større præcision strakte sig fra solopgang til solnedgang. Munkenes tid og bøndernes tid passede godt til hinanden, selvom de ganske vist ikke stemte helt overens. Tingenes tilstand ændredes med dét, J. Le Goff kalder 'købmændenes tid', som også var 'arbejdstid'. Det var en tid, som måtte låne sin klokke i kirken, arbejdsklokken (*Werkglocken*), en klokke, som »de (arbejderne i Amiens) hængte op i tårnet«, og som de »kunne ringe med, når de til daglig gik til arbejde om morgenen, – når de skulle spise, – og når de skulle genoptage arbejdet efter at have spist.«

Men så skete der noget overraskende og interessant. Intet er mere konservativt og trægt end tidsmåling. Og arbejdernes tid blev da også i begyndelsen kalkeret over kirkens tid, dvs. efter Gudstjene-

stens tider. Dén begyndte om morgenen ved seks-tiden med morgenbønnen og sluttede ved tre-tiden om eftermiddagen med *nona*. Så var arbejdsdagen forbi. Herefter fulgte det, der i det gamle Rom hed Forums eller Termernes tid. Kort sagt: den 'lange arbejdsdag', uden middagspause. Men i det 13. århundrede viste det sig på den ene side, at denne tid efterhånden hverken svarede til arbejdsgiverkøbmændenes eller arbejderne behov, og på den anden side, at man endnu ikke kunne forestille sig muligheden af at opfinde en anden, bedre tilpasset tid (dén som senere efterhånden blev foreskrevet af det mekaniske ur). Derfor blev kirkens tid gennem et slags kompromis fordægtigt manipuleret, så den kunne falde sammen med arbejderne tid. J. Le Goff skriver: »Man kan konstatere, at et af dagskronologiens elementer ændres i perioden mellem det 10. og slutningen af det 13. århundrede: *nona*, som efter vores tidsmåling først lå omkring klokken to om eftermiddagen, glider langsomt frem på dagen for endelig at lægge sig fast omkring klokken 12,« – heraf det engelske *noon*. Og J. Le Goff fortsætter: »*Nona* er byarbejderne pause, underlagt klokernes kirkelige tid. Man kan forestille sig et pres her ... som via forskydningen af *nona* ender med at skabe en vigtig underdeling af arbejdsdagen: 'halvdagen' som dukker op i det 14. århundrede.« Således opstår altså vores moderne tidssystem med dets opdeling i to 'halvdage', formiddag og eftermiddag, adskilt af den i lang tid urørlige middagspause. Et eksempel, som kun for en overfladisk betragtning er betydningsløst, for alt hvad der har at gøre med eksistensens mest trivielle gentagelser bliver et essentielt træk i mentaliteten. Et karakteristisk eksempel på det, vi kalder mentalitet, dét som bedst kan iagttages, når det ændrer sig, således som det skete i senmiddelalderen.

Den Onde

I en artikel om hekseri, i *Annales* fra 1948, udtrykte Lucien Febvre sig om mentalitetsforskelle med hele den vægt, hans historiske fornemmelse gav ham: »Det må nødvendigvis være således, at mentaliteten hos de mest oplyste mennesker i slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede (dvs. embedsmændene) var anderledes, og radikalt anderledes, end mentaliteten hos de mest oplyste mennesker i vores tid.« Det er en meget kategorisk modstilling, som jeg selv personligt vil kunne skrive under på til hver en tid,

men som i dag – det er i det mindste mit indtryk – ville irritere de yngste mentalitetshistorikere. De ville snarere være tilbøjelige til at erstatte makro-ændringerne på overgangen til det moderne samfund med mere komplekse, mere modsætningsfyldte, mere tidsligt udstrakte mikro-ændringer, hvorunder der så i øvrigt ville være en vis risiko for, at selve overgangen til det moderne samfund, som efterhånden er blevet lidt suspekt, ville gå i opløsning.

Hvorom alting er: *R. Mandrou*²¹ 'analyse af den historiske psykologi' har med sin sobre elegance været – og er stadigvæk – den klassiske model for studiet af mentaliteter (et ord han i øvrigt sjældent anvender: han foretrækker 'mental struktur', når han ikke kan undgå det).

Han stiller problemet således: »Begyndelsen af det 17. århundrede var endnu en god tid for heksejagter ... det verdslige retsapparat, denne enorme institution, befolket med mennesker, der var så lærde, som det overhovedet var muligt (men som dog ikke var 'oplyste'), forfulgte (med ganske få undtagelser) uden tøven Satans redskaber, de der var medskyldige i den forfærdende perversion, som bragte hele menneskehedens frelse i fare... Mod slutningen af århundredet havde højesteretterne uden undtagelse givet afkald på den slags anklager og kunne nu kun få øje på ... fårehyrder, der blandede gift, gavtyve, der udnyttede folks uvidenhed, fromme hylkere. Hvordan går det til, at en jurisprudens, som hviler solidt på århundreders ubrudte praksis, med ét bliver draget i tvivl, diskuteret og til sidst opgivet i løbet af nogle få tiår? Spørgsmålet fortjener at blive rejst... Det er dommernes (og de anklagedes) *mentale univers*, der som helhed drages i tvivl, for Satans og hans medskyldiges daglige forbrydelser er et vidnesbyrd om Det Ondes tilstedeværelse i verden... I disse retsforfølgelser står hele opfattelsen af den magt, som mennesker, Gud og Satan udøver over naturen og andre mennesker, på spil, og det er dén, som til sidst bliver bestridt... Kort sagt: når man opgiver at retsforfølge hekseforbrydelser, er dette udtryk for opløsningen af en *mental struktur*, som i århundreder har været en integreret del af dette verdensbillede» (mine kursiveringer).

Kronologien og de enkelte stadier i denne lange forvandling, som foregik igennem et helt århundrede, kan man diskutere, men ikke selve ændringens massive betydning. I løbet af analysen ser man dét, vi kalder det moderne samfund, bryde frem: »Ikke blot

det videnskabelige fremskridt, videnskabernes sandhed, som det 18. århundrede var så begejstret for, – heller ikke blot idédebatterne, som alle de store filosoffer bidrog til ... men den mest omfattende *bevidstgørelse*, som stiller spørgsmålstegn ved selve den måde, hvorpå man tænker og oplever rodfæstede *mentale strukturer*, – strukturer der består af verdensanskuelser, nedarvet fra en fjern fortid, og som anerkendes af bestemte grupper, ja endog af hele samfundet« (mine kursiveringer). Den 'essentielle ændring' er følgende: »Gud og Satan ophører med dagligt at gribe ind i tingenes naturlige forløb og menneskenes hverdagsliv.« Ved nærmere eftertanke passer det ikke helt for Guds vedkommende, – dét viser pater *Serge Bonnets* bog *Prières secrètes des Francais d'aujourd'hui* [Moderne franskmænds hemmelige bønner],²² men det gælder for Den Onde og for Det Onde: de begynder på dette tidspunkt deres tilbagetog, som fortsætter den dag i dag med ophævelsen af den fysiske smerte, af sygdommens, lidelsens og – i sidste instans – dødens smerte.

Præventionen

Mit sidste eksempel er hentet fra den demografiske historie. Det viser fint, hvordan historikerne startede med at fortolke økonomiske og demografiske data på en anden måde end økonomerne og demograferne, før de engagerede sig i helt nye områder. Det illustrerer den ovenfor nævnte overgang fra egentlig demografisk historie til mentalitetshistorie. Eksemplet drejer sig om præventionens historie.

Som bekendt havde de traditionelle samfund helt frem til det 18. århundrede et 'savgattet' demografisk mønster: perioder med høj dødelighed på grund af epidemier og hungersnød efterfulgtes af perioder, hvor befolkningstallet hurtigt genoprettedes på grund af den konstant høje fødselshyppighed.

Visse regulerende faktorer spillede ind, som f.eks. den sene alder for indgåelse af ægteskab, kvindernes ufrugtbarhed under amningen... Dette forhindrer dog ikke, at antallet af svangerskaber var højt, og at det – som bekendt – truede mødrenes liv og sundhed. Det kunne derfor være fristende at reducere antallet på anden vis end gennem aborter, afholdenhed eller barnemord.

Det ser imidlertid ud til, at ægtefællerne aldrig seriøst forsøgte

at gribe ind i seksualakten for at blokere selve forplantningseffekten. Man kendte uden tvivl de teknikker, som bodsskrifterne, skriftefædrenes håndbøger og moraltraktaterne, talte om. Men det er et faktum, at de aldrig blev anvendt. Og så – lige med ét (eller næsten da!) – i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede bredte disse teknikker sig – i det mindste i Frankrig – i en sådan grad, at de ændrede den generelle bevægelse i befolkningen, selve alderspyramiden: I de demografiske statistikker kan man klart aflæse deres opkomst og udbredelse. Hvordan har man bevæget sig fra det gamle system til det nye? Man har givet to svar på dette spørgsmål.

Nogle, og deriblandt jeg selv, har peget på en bagvedliggende mentalitetsændring. Selvom teknikken med at opdele seksualakten måske var vagt bekendt, så krævede den en forudseenhed og en selvbeherskelse, som ikke var 'tænkkelig' i det gamle samfund, og som først blev det i det 19. århundrede. Omvendt har andre anvendt de religiøse forfatters fordomme som belæg for, at de præventive teknikker var mere velkendte, end man har villet være ved. Når de ikke blev mere udbredte, skyldtes det kirkens effektive overvågning af sæderne, frygten for sanktioner og fraværet af en offentlighed. Udbredelsen startede først, da de gejstlige skranker faldt, og da den geografiske mobilitet blev grundlaget for tros- og talefrihed.

I det første tilfælde understreger man mentaliteterne. I det andet er man tilbøjelig til at se andre årsager bag forandringen, mindre specifikke årsager, som er den fælles baggrund for en række politiske, religiøse og socio-økonomiske fænomener.

De historikere, som har villet bevise, at prævention var et permanent fænomen, – også selvom det kun blev anvendt i ringe omfang, – citerer de gejstlige forfattere. Men disses skrifter er i virkeligheden tvetydige. De angiver ganske vist teknikker *contra naturam*, som enhver, der læser Playboy eller Kama-Sutra, vil kunne genkende som *Ars Erotica's* klassiske stillinger. Men det er disse, som den demografiske historiker opfatter som præventive metoder. Erotikken som sådan er måske nok ufrugtbar, undtagen i uheldige tilfælde, men man må kunne indse, at børnebegrænsning ikke af den grund er det mål, den stræber efter.

Man kan altså iagttage, hvordan der ud af denne oprindeligt demografiske diskussion opstår en seksualitetens historie, som i dag

endnu kun er i sin vorden. Uden sin demografiske forfader ville denne historie formentlig slet ikke eksistere på den måde, folk som *J.L. Flandrin*, *L. Stone* og *M. Foucault* i dag opfatter den.²³

Historikerens territorium

Disse eksempler viser, hvordan indførelsen af begrebet 'mentalitet' fremprovokerer – eller indebærer – en usædvanlig udvidelse af dét, *P. Nora* og *E. Le Roy Ladurie*²⁴ har kaldt 'historikerens territorium'. Siden slutningen af 60'erne har dette territorium bredt sig og omfatter nu alt dét, samfundsforskeren overhovedet er i stand til at iagttage. En udvidelse af historien hinsides de gamle grænser, men samtidig også en tilbagevenden til det gamle område, man ellers troede var godt opdyrket: I dag genlæser historikeren de kilder, hans forgængere anvendte, men ud fra en ny synsvinkel og med en ny kode.

Man opsøgte først den slags emner, den økonomiske og demografiske historieforskning allerede havde forberedt: arbejdslivet, familien, livsaldrene, opdragelsen, kønnet, døden, – dvs. de områder som befinder sig på grænsen mellem det biologiske og det mentale, mellem natur og kultur. Bøger og artikler om den slags emner ville have været utænkelige for 50 år siden, – i dag danner de en sammenhængende helhed, et omfattende bibliotek. Dette er det første område, mentalitetshistorien underlagde sig.

Andre, mindre opdyrkede emner, fremkaldte ny forskning: Dr. *Biraben* har studeret de somatiske variationer (højde, hudfarve, øjenfarve, gangart), ernæringen (et af kulturens væsentligste særtræk), sundhed, sygdomme og pest,²⁵ – *E. Shorter* har beskæftiget sig med kvindesygdomme,²⁶ – *Nicole Castan* med kriminalitetsformerne (til et givet samfund svarer et bestemt forhold til retssystemet), – *E. Le Roy Ladurie*, *Yves Castan*, *M. Agulhon* m.fl. har studeret de sociale omgangsformer i de traditionelle samfund, – og i det 19. århundrede: et forskningsfelt som er et af den nye historieforsknings måske rigeste fund.²⁷ Historikerne søger nøglen til fællesskabets strategier, værdisystemerne, de kollektive organisationsformer, dvs. til alle de adfærdsformer, der tilsammen udgør en kultur, hvad enten denne er rural eller urban, folkelig eller elitepræget. – Bemærk i øvrigt i forbifarten den betydning, man i dag tillægger sydfranske forhold indenfor en historieskrivning, som

hidtil har fremhævet det nordlige og østlige Frankrig, dvs. rigssprogets og skriftens område. – Lad os fortsætte denne ufuldstændige oprensning af emner med festen, som er de sociale omgangsformers fortsættelse og kulmination (*M. Vovelle, Y.-M. Bercé*),²⁸ – med de nyere historiske begivenheders folkelige efterliv og forvandling til myter,²⁹ og lad os foreløbig slutte af med folketroen, som har erobret en meget vigtig plads i historieskrivningen, – den har været emne for talrige kollokvier og publikationer i Frankrig (*J. Delumeau*), i England (*K. Thomas*), i Italien (*C. Ginzburg*) og i USA (*N.Z. Davis*).³⁰

Regionale og sociale forskelle

De emner, jeg her har opregnet, er sædvanligvis blevet studeret indenfor et velafgrænset, geografisk rum, dvs. indenfor en regional historie. Den nye mentalitetshistorie har interesseret sig lige så meget for regionale forskelle som for sociale forskelle. Dette særlige træk er fælles for alle tre *Annales*-generationer og hænger sammen med, at de store geografer fra begyndelsen af det 20. århundrede har udøvet en langvarig indflydelse på franske historikere. Man kalder disse geografer for '*Vidal de la Blaches* skole' efter grundlæggeren, der bl.a. forfattede den geografiske indledning til den monumentale *Histoire de France*, som *E. Lavisse* redigerede.³¹

Disse geografer, som i dag ville have været over 100 år, var faktisk en slags forløbere for den nye historieforskning omkring *Annales*. En af dem, *A. Demangeon*, skrev en bog om Rhinen i samarbejde med L. Febvre.

De geografiske afhandlinger om de store regioner, – f.eks. *R. Blanchards* om Flandern eller *A. Demangeons* om Picardiet³² – var de første eksempler på regional kulturhistorie. Før i tiden var regionalhistorie blot en regional tilskæring af den nationale, politiske historie. Den beskæftigede sig med de begivenheder, der var foregået indenfor regionen, med regionens politiske og religiøse institutioner, den skrev biografier over de store mænd, der var født i regionen. Geograferne anvendte derimod studiet af det nutidige landskab, men også de gamle arkivers kildemateriale til at bestemme dét, Marc Bloch har kaldt regionens 'særtræk' ['caractères originaux']: de træk som gjorde regionen til en enhed. Den geograf, som ville forstå nutiden, måtte interessere sig for sine kollegers, 'begivenhedshistorikernes' fortid, for dén 'ikke-politiske' fortid,

de havde negligeret, men som fra nu af skulle blive den foretrukne fortid for fremtidens historikere. Demangeon udgav en håndbog over de historiske arkivers indhold til brug for geografer. Kulturgeografien udøvede således stor indflydelse på historikerne i 30'erne.

Derefter skete der et ejendommeligt skred. Fra 40'erne og fremefter gled regionalhistorien fra kulturgeografien over til den økonomiske og sociale historieforskning, og til den mere generelle kulturelle og antropologiske historie. Det er mit indtryk, at kulturgeografien led under dette, at den forarmedes. Men historieforskningen vandt ved det. Regionsbegrebet, som historieforskningen arvede fra kulturgeografien, har tjent som nødvendig ramme for nybrydende forskning gennem alle tre *Annales*-generationer: L. Febvre skrev om Franche-Comté, M. Bloch om 'særtrækkene', F. Braudel om Middelhavsegnene, P. Goubert om Beauvaisområdet, – man kan nævne de store afhandlinger om Departementernes historie, E. Le Roy Laduries og Y. Castans værker om Languedoc, de store regionalmonografier om bondeopstandene i det 17. århundrede osv.³³ Ligesom man forsøger at beskrive en kulturs eller en subkulturs totale historie, vil man nu indfange en given regions totale historie. I Frankrig har denne nye tilgang ført til udgivelsen af et samleværk om provinsernes historie *L'Univers de la France*, redigeret af P. Wolff. Dette værk sigter mod at skrive de regionale kulturers historie, og udnytter de allerede betydelige resultater af en nyskabende historieskrivning.

At forstå forskelle

Disse få eksempler, hvortil man kunne føje flere, har alle det til fælles, at de arbejder med en forskel mellem to mentaliteter: Den ene forudsættes bekendt, og er det – i det mindste på en ureflekteret, naiv måde. Den tjener som 'vidne', det er dén, man refererer til. – Den anden, den hemmelighedsfulde, den diskutabile, er dét *terra incognita*, man søger at opdage. Men at 'opdage' vil i denne sammenhæng først og fremmest sige at 'forstå en forskel'. Forståelse mellem mennesker fra to samtidige kulturer er sjældent i dag, – det ved vi kun alt for vel, her i vores lande, hvor racemodsetninger, som burde udviskes og udglattes, ikke desto mindre er meget hyppige. Forståelse mellem to kulturer, som ligger fjernt fra hinanden i tid, er lige så vanskelig. Den kan opstå ved, at man i den frem-

mede kultur genkender elementer, der minder om ens egen, om nutidens mentalitet, dén vi kender på en ureflekteret, naiv måde, – man opdager altså permanenser. Den kan også opstå ved, at man konstaterer irreduktible forskelle. Forskellen bliver da selve betingelsen for det særegne og for indsigten i det særegne: det er den, der adskiller den givne kultur fra vores egen, og som tildeler den en originalitet. Det er således først og fremmest i forhold til vores egen, nutidige mentalitet, at en givne kultur fremtræder for os som 'anderledes'.

I almindelighed bliver fremgangsmåden ganske vist yderligere kompliceret, idet en 'reference-fortid', en 'oprindelig fortid' skydes ind i stedet for vores egen nutid, når man nærmere skal bestemme de specifikke træk ved dén anderledes fortid, man søger at få indsigt i. Man får således en sekvens af følgende type: Nutid, – Første Fortid (den 'oprindelige'), – Anden Fortid (som man vil have indsigt i), – og en efterfølgende dialektisk tilbagevendende fra Første og Anden Fortid til Nutiden.³⁴ Vores nutidige mentalitet, som vi kunne kalde 'moderniteten', er således altid udgangspunktet for den historiske nysgerrighed og for oplevelsen af forskelle. Uden modernitets-bevidstheden ville der ikke være forskelle, og dermed heller ingen historie. Og man ville end ikke opdage 'ikke-forskellen', dvs. permanenserne.

Hvorfor mentalitetshistorie?

Mentalitetshistorien beskæftiger sig altså mest med de fortidige mentaliteters, de ikke-aktuelle mentaliteters historie. Den fascination, som denne form for historieskrivning synes at udøve i dag, og som er et temmelig nyt fænomen, kan man måske forklare i lyset af en ulykkelig hændelse, som har ramt vores nutidige mentalitet.

I de klassiske epoker, i Oplysningstiden, under den industrielle revolution, dvs. i perioden fra det 18. til begyndelsen af det 20. århundrede var det vesteuropæiske menneske overbevist om sin egen kulturs permanens og overlegenhed. Det afviste enhver forestilling om, at denne kultur ikke altid skulle have eksisteret, – også selvom forfaldsperioder syntes at bryde dens kontinuitet: under alle omstændigheder dukkede kontinuiteten op igen med renaissance. Den positivistiske historieskrivning i det 19. og i begyndelsen af det 20. århundrede anerkendte nok eksistensen af teknologiske og

økonomiske uensartetheder, – af 'uudviklethed' som måtte skyldes manglende viden, – af forfaldsperioder, – men ikke forskelle på selve perceptionens og sensibilitetens niveau.

Disse opfattelser har mistet deres kraft. Som nævnt ovenfor er nutidens mennesker ikke længere overbevist om det moderne samfunds overlegenhed eller om det særligt fremragende ved den kultur, som har banet vejen for dette samfund, – dvs. kulturen siden skriftens opfindelse. Tværtimod ser man forskellige og ligeværdige kulturer dér, hvor den klassiske historiker kun kunne få øje på én civilisation og forskellige former for barbari. Den klassiske historiker var altså tilbøjelig til at gå efter ligheder målt ud fra en universel model. I dag sejrer forskningen i forskelle over forskningen i ligheder. Og dette er grunden til, at den ovenfor beskrevne forvandling af historieskrivningen, som har sit udspring i studiet af det middelalderlige og det moderne samfund, ikke rigtig har overskredet tærsklen til samtidshistorien: studiet af samtidens historie er jo i virkeligheden menneskets betragtninger over den tid, hvori det selv lever, – en tid med altfor mange ligheder, alt for få forskelle. Men dette udsnit af historien bliver mindre: det øjeblik hvor fortiden fremtræder som noget, der er forskelligt fra min egen tid, rykker nærmere og nærmere. Dette er historicitetens frygtelige genkomst! Med vores egne øjne iagttager vi, hvordan hele store masser af det, vi indtil i går troede var vores egen nutidshistorie, kan rive sig løs og falde ned i forskellenes hav, hvor de slutter sig til alle de traditionelle samfund. Som konsekvens af dette fænomen understreges det værdifulde i de mentalitetshistoriske metoder til psykologisk og etnologisk differentiering, – og mentalitetshistorien bidrager på sin side til at fremskynde disse massers forvandling til fortid.

Et eksempel på hvordan den mentalitetshistoriske tilgang fører til undergravning af samtidshistorien, finder man i *M. Agulhons* bog:³⁵ Her er det 19. århundrede blevet til en ejendommelig civilisation med særegne sociale former som f.eks. caféen, klubben osv. – en civilisation, som i kraft af bogens analyser fremtræder for os som lige så fremmed som *l'Ancien Régime*.

På sin side illustrerer *P. Girardet*³⁶ smukt historikerens bevægelse frem og tilbage mellem to perioder, som på én gang ligger tæt op ad hinanden og dog er forskellige. Han har påvist, hvordan den franske militære nationalisme bevægede sig fra venstre til højre i

det 19. århundrede, og hvordan omsorgen for de etniske særtræk på et senere tidspunkt, i det 20. århundrede, gled fra Lyauteys og Delavignettes kolonialistiske, 'indigenistiske' højre til Fanons revolutionære, anti-vestlige venstre. Analysen af disse skred i forestillinger og sensibilitet gør det muligt at fravryste nutiden stykker af fortiden, at afhøvle nutiden indtil den bliver gennemsigtig.

Fortiden, forskellens tid, rykker således nærmere, og det bliver vanskeligere og vanskeligere at ignorere den, ligesom vi heller ikke længere er i stand til at ignorere den afrikanske, den indiske eller den præ-columbianske kunst: vi brænder fingrene på den. Alle tidsaldres forskelle hjemsøger os, og dog forbliver vores naive, umiddelbare oplevelse altid fæstnet til vores egen nutid, som er vores eneste forankring i tiden. Er de seneste års tilnærmelse mellem fortid og nutid mon ikke den egentlige årsag til mentalitetshistorien?

Trods bevidstheden om forskelle, trods afvisningen af forestillingerne om kulturernes ulighed, – har indførelsen af nutiden som konstant reference gjort historieforskningen tilbøjelig til at arbejde med den forenkledte forestilling om én enorm, langvarig 'akkulturation',³⁷ som gradvist, men i ét stræk, siden middelalderen skulle have udskiftet de traditionelle kulturer med vores moderne samfund: Man ender således med at privilegere det moderne samfund, på samme måde som den klassiske historieforskning privilegerede den 'vestlige civilisation'.

Denne fristelse kan man undgå på flere måder. Én består i at opløse mentalitetsmodellerne, dvs. man benægter, at der skulle eksistere sammenhængende og massive modeller, og erstatter dem med en konstellation af mindre konsistente mikro-elementer, som hænger sammen en tid lang på grund af et sammenfald mellem talrige, indbyrdes uafhængige, politiske og økonomiske årsager, uden at et af dem rigtig får overtaget: det ene afløser blot det andet i en stadig forvandling. Denne fremgangsmåde svarer nogenlunde til L. Stones, og det forekommer mig, at den bliver mere og mere almindelig.

En anden strategi består i at undgå alle de problemer om oprindelse og påvirkning, som i lang tid har gjort historikerne til en slags genetikere eller systematikere (især indenfor kunsthistorien). I dette tilfælde viger man for synkroniens pres, således som det har været omtalt ovenfor. På samme måde som etnologen udvælger sig et primitivt samfund, isolerer historikeren en blok fortid og studerer

denne, idet han – så godt han nu kan – forsøger at undgå alle problemer om forhistorie og efterliv. Dette er *etno-historien*, hvis klassiske eksempel er *E. Le Roy Laduries* bog om Montaignou,³⁸ – en bog som dog stadigvæk er meget opmærksom på den historiske forandring. I etno-historien synes forbindelsen til nutiden ellers ofte at være helt fraværende, men mon den er det i virkeligheden? Ligger den ikke altid som noget underforstået, selv i de tilfælde, hvor historikeren ikke er sig det bevidst?

En appel til det kollektivt ubevidste?

Det er et spørgsmål, om ikke der indenfor de seneste års forskning i områder som folketro og alfabetisering er udviklet et begrebsapparat, som er i stand til at reducere de problemer, der opstår ved anvendelsen af nutiden som reference i forhold til fortiden. Begrebsapparatet dukker op i forbindelse med interferenser mellem to grundlæggende kulturelle elementer, som har eksisteret side om side i vores samfund lige siden skriftens opfindelse. Vores kulturer er, med *F. Furets* og *J. Ozoufs*³⁹ stærke formulering, 'bastarder', – de er på én gang mundtlige og skriftlige, og rytmen i deres historie hænger måske sammen med det mundtliges og det skriftliges gensidige bevægelser, selve vekselvirkningen mellem dét, historikerne tidligere kaldte 'forfaldsperioder' og 'renæssancer', mellem tilbageskridt og fremskridt. Mentalitetshistorien beskriver, hvordan disse strømme løber sammen og adskilles. Den viser os dét, der – skjult, ubevidst, – er tilbage af den gamle fortrængte mundtlighed, enten i form af kamouflerede levn eller som huller, som gabende tomhed midt i vores nutidige kultur, hvor skriftens rationalitet fejrer sine store triumfer.

Man kan uden tvivl forklare psykoanalysens succes i første halvdel af det 20. århundrede ud fra det forhold, at den imødekom den individuelle angst. Den interesse, mentalitetshistorien i dag er genstand for, forekommer mig at være et fænomen af samme type: det kollektivt ubevidste, som har forrang i de mundtlige kulturer, og som fortrænges i skriftkulturerne, har erstattet Freuds individuelt ubevidste, eller lægger sig oven på dette.

Men hvad er det kollektivt ubevidste? Det er sikkert mere hensigtsmæssigt at tale om det kollektivt ikke-bevidste. 'Kollektivt' betyder det, som på et givet tidspunkt er fælles for et helt samfund.

'Ikke-bevidst' betyder det, samtidens mennesker dårligt opfatter eller slet ikke bemærker, fordi det giver sig selv, fordi det er en del af naturens urokkelige fakta, – vedtagne forestillinger eller forestillinger, der blot 'ligger i luften' – banaliteter, sømmelighedsnormer og moralforeskrifter, det accepterede og det forbudte, udtryksformer, som anerkendes og påtvinges følelser og fantasier, eller som undertrykkes.

Historikerne taler om 'mental struktur', om 'verdensanskuelse', når de vil angive de sammenhængende og faste træk i en psykisk helhed, som påtvinges samtidens mennesker, uden at disse ved af det. Måske mærker nutidens mennesker et behov for at få de følelser, der tidligere lå begravet i en dyb, kollektiv erindring, op på bevidsthedens overflade. En hemmelig søgen efter anonyme vidensformer: en søgen – ikke blot efter tidløs visdom og sandhed – men efter de empiriske vidensformer, som bestemmer de menneskelige fællesskabers fortrolige forhold til det enkelte individ, til naturen, livet, døden, Gud og det hinsides.

Oversættelse: Peter Larsen
efter *Philippe Ariès: L'histoire des mentalités*, in: *La Nouvelle Histoire*,
ed. J. Le Goff, Paris, 1978.

Noter:

Bemærkningerne i kantet parentes er oversætterens tilføjelser til Ariès' noteapparat.

1. Norbert Elias er født i Breslau i 1897. Han flygtede fra Tyskland i 1933 og opholdt sig i Frankrig, før han slog sig ned i Storbritannien, hvor han underviste på universitetet i Leicester. Se: *Norbert Elias: Über den Prozess der Zivilisation*, 1938. [Om Norbert Elias se: *Nils Gunder Hansen: 'Subjektets civilisering, – en introduktion til Norbert Elias' historiske psykologi'*, in: *Kultur og Klasse* 38, 1980.]
2. [Mario Praz: *La carne, la morte e il diavolo*, 1930. Engelsk udgave: *The Romantic Agony*, London, 1951. Fransk udgave: *La Chair, la mort et le diable. Le Romantisme noir*, Paris, 1977.]
3. Det bør bemærkes, at hele denne bevægelse i meget ringe grad var parisisk, – den var først og fremmest 'lottring'sk'. Dens parisiske omvendelse kom sent, efter anden verdenskrig, og blev i øvrigt snart fulgt op af en kursændring.
4. [Johan Huizinga: *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem, 1919. Engelsk udg.: *The Waning of The Middle Ages*, findes også på tysk og svensk.]
5. Jacques Le Goff: *Pour un autre Moyen Age*, Paris, 1978.

6. [*Marc Bloch: Les Rois Thaumaturges*, Paris, 1924. Ny udgave: Paris, 1961.]
7. [Begrebet *la longue durée* introduceres af *Fernand Braudel* i en artikel af samme navn i *Annales E.S.C.*, 3, 1958. Han påpeger her, at den traditionelle historieforskning, 'begivenheds'-historien beskæftiger sig med den 'korte tid' [*le temps court*] – den socio-økonomiske historie tager sig af tidscykler, konjunkturer, – mens den 'nye historie' arbejder med det 'lange tidsstræk'. Se også *Martin Zerlang's* artikel i dette nummer af *Kultur og Klasse*.]
8. Om forholdet mellem *Annales* og økonomien, se: *R. Forster: 'Achievements of the Annals-school'*, in: *Journal of Economic History*, XXXVIII, nr. 1, marts 1978.
9. *J. Duparquier: Introduction a la démographie historique*, Paris.
10. *Population* er grundlagt af *A. Sauvey* som tidsskrift for *Institut Nationale d'études démographiques* (INED). Det offentliggjorde i sin tid store historiske artikler, som var bestemt til at danne skole. *J. Meuvrets* artikel 'Les Crises de subsistance et la Démographie de la France d'Ancien Régime' in: *Population*, 1946, blev optrykt i 'Études d'histoire économique', in: *Annales* 32, 1971.
11. *P. Goubert: Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de France au XVIIe siècle*, Paris, 1960. Forkortet udgave: *Cent mille provinciaux du XVIIe siècle*, Paris, 1968.
12. [*Philippe Ariès: Histoire des populations francaises et de leur attitudes devant la vie depuis le XVIIe siècle*, Paris, 1948. Ny udgave: Paris, 1971.]
13. *Le Minutier Central* er samlingen af de parisiske notarers arkiver, som opbevares i *Archives Nationales* i *Rohan-palæet* i Paris.
14. [Cf. *M. Vovelle: Piété baroque et Déchristianisation. Attitudes provencales devant la mort au siècle des Lumières*, Paris, 1973. Samme: *Mourir autrefois. Attitudes collectives devant la mort, XVII-XVIIe siècles*, Paris, 1974. *P. Chau-nu: La Mort à Paris aux XVIe, XIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1978.]
15. *L. Stone*, in: *Features of History*, ed. *C.F. Delzell*, Nashville, 1977.
16. Efter at have ændret navn adskillige gange under krigen fik *Annales* i 1946 navnet. *Annales. Économie – Societé – Civilisation (Annales E.S.C.)*.
17. [Cf. *Michel Foucault: Les Mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*, Paris, 1966. – *L'Archéologie du savoir*, Paris, 1969. – *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Paris, 1975. – *Histoire de la sexualité. Tome I: La volonté de savoir*, Paris, 1976.]
18. *G. Duby: Guerriers et paysans*, Paris, 1973.
19. [*Marcel Mauss: Essai sur le don*, 1925, in: samme: *Sociologie et anthropologie*, Paris, 1968.]
20. *J. Le Goff: 'Temps de l'Église et Temps des Marchands'*, in: *Pour un autre Moyen Age*, Paris, 1978.
21. *R. Mandrou: Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle*, Paris, 1968.
22. *Pater Serge Bonnet: Prières sècretés des Francais d'aujourd'hui*, Paris, 1976.
23. [Cf. f.eks. *J. Flandrin: Les Amours paysannes (XVIe-XIXe siècles)*, Paris, 1975. – *M. Foucault: Histoire de la sexualité. Tome I: La volonté de savoir*, Paris, 1976. – *L. Stone: The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, London, 1977.]
24. [Cf. *E. Le Roy Ladurie: Le Territoire de l'historien*, Paris, Bd. I: 1973, Bd. II: 1978.]
25. [*J.-N. Biraben: Les Hommes et la Peste en France et dans les pays méditerranéens*, to bind, Paris, 1975.]
26. [*E. Shorter: The making of the modern Family*, New York, 1975, dansk udgave: *Kernefamiliens historie*, Kbh., 1979.]
27. [*E. Le Roy Ladurie: Les Paysans de Languedoc*, Paris, 1966, – *Yves Castan:*

- Honnéteté et relations sociales en Languedoc, 1715-1780*, Paris, 1970, – M. Aguhlon: *Pénitents et Francs-Maçons de l'ancienne Provence*, Paris, 1968.]
28. [Cf. f.eks. M. Vovelle: *Les Métamorphoses de la fête en Provence*, Paris, 1976.]
29. Cf. f.eks. A. Prost: *Les Anciens Combattants et la Société française 1914-1939*, Paris, 1978. – P. Joutard: *La Légende des camisards*, Paris, 1977.]
30. [Cf. f.eks. J. Delumeau: *Le Catholicisme de Luther à Voltaire*, Paris, 1971. – N.Z. Davis: *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford, 1975. – Om Carlo Ginzburgs forfatterskab se: Martin Zerlang: 'Karneval og kætterbål. Introduktion til Carlo Ginzburgs forfatterskab', in: *Kultur og Klasse 40*, 1980.]
31. [P. Vidal de la Blache: 'Tableau de la géographie de la France', in: *De l'Histoire de la France depuis les origines jusqu'à la Révolution*, bd. I, ed. E. Lavisse, Paris, 1903.]
32. [R. Blanchard: *La Flandre*, Lille, 1906, – A. Demangeon: *La Picardie et les régions voisines, Artois, Cambrésis, Beauvaisis*, Paris, 1905.]
33. [Cf. Lucien Febvre: *Philippe II et la Franche-Comté, étude d'histoire politique, religieuse et sociale*, 1912, genoptrykt i serien *Science*, Paris, 1970. – Marc Bloch: *Les Caractères originaux de l'histoire rurale*, Paris, 1931. – Fernand Braudel: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe I*, Paris, 1949. – P. Goubert (se note 11), – E. Le Roy Ladurie og Y. Castan (se note 28).]
34. Her er et eksempel på en sådan bevægelse frem og tilbage i det lange tidsstræk: Jeg læser i en artikel af P. Veyne om 'Kærligheden i det gamle Rom', at det romerske samfund ofte anvendte adoption sideløbende med naturlig afstamning. Dette forhold er interessant i sig selv, men får mig også til at tænke på den helt forskellige holdning, man finder i middelalderlige og moderne samfund, som var besat af frygten for at mangle arvinger, men som alligevel ikke praktiserede adoption. Endelig springer jeg i tanken frem til vores nutidige samfund, hvor adoption giver forældrene en valgfrihed og bliver mere og mere almindelig, men hvor den endnu møder hindringer af såvel psykologisk som juridisk art.
35. [Se note 27.]
36. P. Girardet: *L'Idée coloniale en France, 1871-1962*, Paris, 1972.
37. [Begrebet *akkulturation* stammer fra amerikansk antropologi, hvor det får sin klassiske definition af Redfield, Linton og Herskovits. Det betegner alle de fænomener, som opstår, når grupper af individer fra forskellige kulturer står i kontinuert og direkte kontakt, herunder de forandringer der opstår i den ene eller den anden af de to gruppers kulturmønstre. Se: R. Redfield, R. Linton, M.J. Herskovits: 'Outline for the Study of Acculturation', in: *American Anthropologist*, XXXVIII, 1936.]
38. [E. Le Roy Ladurie: *Montaillou, un village occitan de 1294 à 1324*, Paris, 1975.]
39. [F. Furet et J. Ozouf (ed.): *Lire et Écrire. L'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, 2 bd., Paris, 1977.]